

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Наталія ДЯТЛЕНКО

РОЗВИТОК САМОПОВАГИ У ДІТЕЙ

(Дошкільний вік)

ХАРКІВ-2016

УДК 373.2:159.923.3
ББК ББК 74.1

Рекомендовано Вченою радою Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, протокол № 2 від 22.10.13 р.

Дятленко Н.М. Розвиток самоповаги у дітей (дошкільний вік):
[Монографія] / Наталія Михайлівна Дятленко. – Х.: Вид-во «Діса плюс», 2016. – 208 с.

ISBN 978-617-7384-38-9

У монографії розкриваються теоретико-методологічні та експериментально-практичні підходи до вивчення процесів самосвідомості, що пов'язані із виробленням ціннісного ставлення до себе на етапі раннього онтогенезу. Експериментально виявлено провідні тенденції в розвитку самоповаги дошкільників, виділено рівні розвитку та статево-вікові відмінності. Доведено вплив типу ціннісного ставлення до дитини та стилю керівництва її діяльністю з боку значущих дорослих на розвиток самоповаги.

Рекомендовано для науковців, викладачів гуманітарних університетів, аспірантів, практичних психологів, студентів вищих педагогічних закладів та педагогічних працівників дошкільних освітніх закладів.

Рецензенти:

Кононко О.Л., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Рибалка В.В., доктор психологічних наук, професор, завідувач відділу психології трудової і професійної підготовки Інституту педагогіки і психології професійної освіти НАПН України.

Слободянюк І.А., кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Київського університету імені Тараса Шевченка.

ISBN 978-617-7384-38-9

З М І С Т

ВСТУП	4
Розділ 1 Самоповага як психологічний феномен	10
1.1. Самоповага: сутність та особливості розвитку в онтогенезі..	10
1.2. Основні тенденції в дослідженні самоствавлення.....	29
1.3. Концепція та програма дослідження самоповаги дошкільників.....	48
Розділ 2 Психологічні особливості та детермінанти самоповаги дошкільників	68
2.1. Стратегія та методика констатувального етапу дослідження.....	68
2.2. Особливості проявів самоповаги в дошкільному віці.....	79
2.3. Умови виховання як чинники самоповаги дошкільників.....	99
Розділ 3 Шляхи та засоби виховання самоповаги в дошкільному дитинстві	115
3.1. Обґрунтування системи формувальних впливів.....	115
3.2. Методика виховання у дошкільників ціннісного ставлення до себе.....	128
3.3. Оцінка ефективності системи виховання, спрямованої на оптимізацію ціннісного ставлення дошкільників до себе.....	143
ПІСЛЯМОВА	155
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	162
ДОДАТКИ	178

ВСТУП

Сучасна освіта України виходить на якісно новий рівень, що зумовлено прогресивними тенденціями у формуванні громадянського суспільства, розширенням меж людської свободи, демократизацією принципів суспільного та індивідуального життя, зміною пріоритетів на користь цінності людської особистості. Ці особливості актуалізують проблему гуманізації освіти, необхідність модернізації її цілей та принципів, оновлення змісту, вдосконалення навчально-виховних технологій.

Державна політика в галузі дошкільної освіти, що визначається Конституцією, Законом України “Про освіту”, Державною національною програмою “Освіта” (Україна XXI століття), Законом України “Про дошкільну освіту”, Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні, спрямовує фахівців у галузі вікової та педагогічної психології на пошук оптимальних шляхів особистісного розвитку дошкільників, розкриття механізмів формування їхньої життєвої компетентності як здатності в міру своїх вікових можливостей самостійно та свідомо виробляти позитивне ставлення до світу і самого себе.

Однак аналіз сучасної практики сімейного та суспільного виховання засвідчує існування суперечностей між проголошеними ідеями гуманізації освіти та реальним станом справ. Тривале ігнорування ідеї самоцінності людської особистості, насадження масового колективізму, домінування монологічної стратегії у вихованні гальмують модернізацію та оновлення освіти, ускладнюють процес реалізації прогресивних ідей та особистісно орієнтованих технологій. Педагогічна робота з виховання дошкільника як суб’єкта життєдіяльності, здатного шанобливо, гідно, ціннісно ставитися до себе та оточуючих, підмінюється його надмірною інтелектуалізацією, орієнтацією на формальні результати. Наслідком цього є зниження інтересу педагогів до копіткої роботи з

плекання дитячої душі, виховання свідомого ставлення зростаючої особистості до природи, предметного світу, людей, власного „Я”. Проблема розвитку свідомості та самосвідомості дошкільника в наш час є проблемою становлення особистісного ядра, закладання базису культури, збалансованості потенційних можливостей та реалізованих здібностей.

Таким чином, необхідність теоретико-експериментального дослідження психологічних умов розвитку самоповаги у дошкільному віці обумовлюється соціальним замовленням на модернізацію дошкільної освіти та впровадження особистісно орієнтованих виховних технологій. Суспільна значущість дослідження розвитку самоповаги в ранньому онтогенезі суттєво зросла у зв'язку з новою освітньою парадигмою, яка потребує відповідного теоретико-методичного забезпечення.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури показує, що в прямій постановці проблема дослідження психологічних умов розвитку самоповаги у дошкільників не розроблялася. У працях К.О.Абульханової-Славської, Б.Г.Ананьєва, Л.І.Анциферової, О.О.Бодальова, Л.С.Виготського, Л.І.Божович, В.В.Давидова, В.В.Зінківського, О.М.Леонтьєва, Б.Ф.Ломова, С.Л.Рубінштейна, О.Г.Спіркіна, В.В.Століна, П.Р.Чамати, О.В.Шорохової розглядаються загальнотеоретичні та методологічні підходи до вирішення питання про природу і генезис самосвідомості та окремих її процесів у контексті проблеми розвитку особистості. Ціннісне ставлення людини до себе класифікується як питання надзвичайної ваги і значущості, розв'язання якого здатне суттєво доповнити теорію самосвідомості та теорію морального розвитку особистості, збагатити практику виховання ефективними методиками. Разом з тим, у цих дослідженнях мало уваги приділено аналізу психологічних механізмів вироблення особистістю ціннісного ставлення до себе, фактично не йдеться про феномен самоповаги як такий, його місце в структурі самосвідомості та відмінність від інших проявів самоставлення.

У дослідженнях учених Р.А.Ануфрієвої, Г.О.Балла, І.Д.Бежа, Є.І.Головахи, О.А.Донченка, О.Г.Злобіної, І.С.Кона, О.Л.Кононко, В.В.Рибалки, М.В.Савчина,

Л.В.Сохань, І.В.Степаненко, В.О.Татенка, Т.М.Титаренко, В.О.Тихонович самоповага, ціннісне ставлення особистості до себе розглядається крізь призму проблеми життєтворчості особистості, життєвих смислів, особистісних виборів, особистої відповідальності, її суб'єктності. Розглядаючи самоповагу як умову реалізації ідеї самоцінності життя, автори наголошують на необхідності підвищення суб'єктності життєздійснення, навчання підростаючого покоління вмінню розпорядитися своїм життям, робити його предметом власної свідомості та волі.

Питання функціонування самосвідомості, процесів самопізнання, вироблення емоційно-ціннісного ставлення до себе, саморегуляції на ранніх етапах онтогенезу аналізуються в роботах Г.С.Абрамової, М.Й.Боришевського, Д.Т.Дімітрова, О.В.Запорожця, О.Л.Кононко, В.К.Котирло, М.І.Лісіної, Н.І.Непомнящої, С.Р.Пантілеєва, Н.А.Побірченко, В.А.Семиченко, А.І.Сілвестру, Т.М.Титаренко, С.П.Тищенко, І.І.Чеснокової, Л.І.Уманець та ін. Розглядаючи самоповагу в контексті інших проблем, дослідники класифікують її як інтегровану та узагальнену характеристику особистості, що складається внаслідок узагальнення переживань щодо "Я". Згідно з їхніми поглядами, самоповага складається в межах Я-образу і опосередковується усвідомленням дитиною своїх успіхів в предметно-практичній діяльності та спілкуванні. Однак в роботах зазначених авторів подаються лише окремі критерії самоповаги, відсутній аналіз її проявів на різних вікових етапах, у дітей різної статі, лише частково розкриваються психологічні умови розвитку.

Дослідження представників західної гуманістичної психології (Р.Бернс, Е.Еріксон, К.Роджерс, А.Маслоу, Р.Мейлі) ґрунтуються на ідеї цілісності та унікальності людської особистості, її високої самоцінності. У роботах цих дослідників проблема становлення ціннісного ставлення до себе розглядається в контексті понять "Я", "самість", "внутрішній світ"; самоповага ототожнюється із самооцінкою, задоволеністю собою, "Я-концепцією"; неабияка увага надається розкриттю чинників, що опосередковують ставлення до себе.

Варто зауважити, що в останні десятиліття в Україні зріс інтерес науковців до проблем самосвідомості в ранньому онтогенезі. Доказом цього є дослідження таких науковців, як І.Д.Бех (розвиток моральної свідомості), М.Й.Боришевський (самосвідомість як механізм регуляції поведінки), М.В.Вовчик-Блакитна (передумови розвитку особистості в ранньому дитинстві), О.Л.Кононко (самолюбність як базова якість особистості, складова життєвої компетентності), В.К.Котирло (розвиток волі в ранньому онтогенезі), С.Є.Кулачківська (емоційні взаємини дитини з дорослими), О.І.Кульчицька (формування моральних почуттів), Ю.О.Приходько (ціннісне ставлення до однолітків), С.П.Тищенко (емоційно-ціннісне ставлення до себе, рефлексія), Т.М.Титаренко (проблеми особистісного розвитку дошкільника). Вагомий внесок у дослідження процесів самосвідомості, пов'язаних із виробленням дошкільниками ціннісного ставлення до себе, зробив Р.Х.Шакуров, який розмежував різні прояви самоствавлення, показав спільне та відмінне між ними; схарактеризував процеси переходу короткочасних епізодичних переживань у стійкі, тривалі; виділив вікові модифікації самолюбності дошкільників.

І все ж на сучасному етапі розвитку педагогічної та вікової психології проблема самоповаги дошкільника, особливостей її прояву та психологічних умов розвитку залишається розробленою, проаналізованою лише частково в контексті інших аспектів особистісного становлення. Це і визначило правомірність та доцільність теоретичного та експериментального вивчення самоповаги в ранньому онтогенезі.

Об'єктом нашого дослідження виступав процес становлення самоповаги старших дошкільників як інтегрованої та узагальненої характеристики особистості; предметом – психологічні закономірності та умови ефективного розвитку самоповаги у дітей 4-6 років.

Мета роботи полягала у теоретичному аналізі та експериментальному вивченні ставлення дитини до себе, розробці та обґрунтуванні методики розвитку самоповаги у старших дошкільників. Головними завданнями були: уточнення змісту та обґрунтування критеріїв самоповаги, встановлення закономірностей її

прояву в дошкільному віці; з'ясування вікових та статевих особливостей самоповаги; визначення внутрішніх та зовнішніх детермінантів розвитку самоповаги; виділення рівнів розвитку самоповаги; теоретичне обґрунтування та експериментальна апробація методики розвитку самоповаги у старшому дошкільному віці.

Методологічною основою дослідження виступали наступні наукові позиції: філософське вчення про сутність особистості та наукові положення психологічної теорії її становлення (К.О.Абульханова-Славська, Л.І.Анциферова, О.О.Бодальов); системний підхід до розуміння психіки (Б.Г.Ананьєв, П.К.Анохін, Б.Ф.Ломов, К.К.Платонов), вчення про детермінацію та закономірності її розвитку (Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, Г.С.Костюк, О.М.Леонт'єв, С.Л.Рубінштейн); положення вікової та педагогічної психології про сутність та закономірності розвитку особистості дітей раннього та дошкільного віку (Л.І.Божович, О.В.Запорожець, М.І.Лісіна, В.К.Котирло, В.С.Мухіна); ідеї гуманістичної психології (А.Маслоу, К.Роджерс); психологічні та педагогічні аспекти формування нового покоління фахівців (І.А.Зязюн, Н.Г.Ничкало, В.А.Семиченко); психологічні основи впровадження у практику особистісно орієнтованих технологій виховання (І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, О.Л.Кононко).

У процесі реалізації завдань дослідження на всіх його етапах використовувався комплекс методів:

- *теоретичний* аналіз філософської, психологічної, соціологічної та педагогічної літератури, опрацювання нормативних документів дали уявлення про актуальність проблеми, міру її вивченості, допомогли визначити концептуальні засади дослідження;
- *спостереження* за характером активності дошкільників та особливостями взаємодії педагогів та дітей, *анкетування* батьків та педагогів дали змогу з'ясувати особливості самоповаги дошкільників, її внутрішні та зовнішні детермінанти;
- метод *експерименту* (констатувальний, формувальний та контрольний) слугував для моделювання умов обраного для вивчення явища;

- методами *математичної статистики* оброблено і перевірено здобуті дані.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше розроблено та обгрунтовано критерії визначення самоповаги у дітей дошкільного віку; показано закономірності розвитку самоповаги в умовах предметно-практичної діяльності та спілкування; виділено вікові та статеві особливості самоповаги дошкільників; визначено внутрішні та зовнішні детермінанти; запропоновано особистісно орієнтовані технології виховання самоповаги дітей в умовах суспільного та сімейного виховання.

Розроблена автором концепція розвитку самоповаги в старшому дошкільному віці надає можливість тлумачити вивчене явище як інтегральну характеристику особистості, показник її соціальної компетентності, життєздатності. В роботі обгрунтована правомірність диференціації понять „самоповага” та „ціннісне ставлення до себе”, розкрито психологічний зміст та структуру феномену. Проаналізовано динаміку розвитку самоповаги, визначено її статеві модифікації, доведено сензитивність дошкільного віку до розвитку самоповаги, запропоновано систему оптимізації умов її становлення в різних соціальних інститутах.

Наукове видання

Дятленко Наталія

**Розвиток самоповаги у дітей
(дошкільний вік)**

Монографія

За авторською редакцією

Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Гарнітура Times New Roman. Підписано до
друку 17.10.2016 р.
Наклад 100. Умовн. друк. арк. 12,09

Видавництво «Діса плюс»
Тел. (057) 768-03-15

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників та
розповсюджувачів видавничої продукції:
серія ДК № 4047 від 15.04.2011 р.

Надруковано в друкарні ТОВ "ПромАрт"
61023, м. Харків, вул. Весніна, 12.
тел. (057) 717-28-80 e-mail: promart_order@ukr.net